

CİNSİYETÇİ SOSYALLEŞME MEKÂNLANI: SİİRT KENT KAHVEHANELERİ ÖRNEĞİ* GENDERED SOCIALIZATION PLACES: EXAMPLE OF SIIRT CITY COFFEEHOUSES

Figen KANBİR**

Öz

Kahvehaneler, ilk ortaya çıkışlarından beri, cinsiyet kodlarını üzerinde taşıyan boş alanlar özelliğini sergilemektedir. Bu alanlar, erkek cinsini, sosyal alanda aktif bir pozisyonla bir araya getirmektedirler. Böylelikle, erkekler arasında, ortak paylaşım ağları oluşturmaktadır. Erkekler bir araya gelerek kimliklerini muhafaza etmektedir. Bugün, küreselleşmenin de etkisiyle, hemcins birlikteliğinin geleneksel dokusu çözülmektedir. Bunun yerine kadın, erkek ve hatta çocuklar modern kahvehanelerde (kafelerde) bir araya gelmektedirler. Ancak çalışmada söz konusu edeceğimiz Siirt kent kahvehaneleri, erkeklerin geleneksel olarak kendilerini ait hissettikleri mekânlar özelliğini sergileyerek, sosyalleşmenin sağladığı avantajları korumaktadır. Erkekler burayı rüştlarini ispatlamak için olduğu kadar, rüştlarini ispatlamalarından ölene kadar da sahiplenmektedir. Böylelikle ortak mekânda bir arada olmanın sağladığı bütün avantajları kullanmaktadırlar.

Bu araştırmanın amacı, kahvehane sakinlerinin, mekânı cinsiyetçi söyleme ne ölçüde yerleştirdikleri ile sosyalleşmede kendileri için ayrıcalıklı gördüklerini tartışmaya açmaktır. Çalışma, 2017 yılının Temmuz ve Ağustos aylarını kapsayan verileri içine almakla birlikte, nitel araştırma tekniği olan görüşmeyi temele alarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erkeklik, Sosyalleşme, Kahvehane, Kültür, Siirt Kent Kahvehaneleri.

Abstract

Since their emergence, coffeehouses have displayed the characteristics of empty places that are bearing sex codes. These settings have been the gathering places of men with an active position on the social domain. Thus, the coffeehouses have created networks of sharing among men. They come together in these places and preserve their identities. Today, with also the impact of the globalization, the traditional fabric of same-sex partnership is being loosened. Instead, women, men, and even children are coming together at modern coffeehouses (cafes). However, Siirt city coffeehouses, the subject of our study, preserve the advantages that socialization provides by displaying the characteristics of places, where the men feel themselves that they belong in. Men not only embrace these places to show that they are of age, but also adopt these places until their death. Thus, they benefit from all of the advantages of being together in a shared place.

The aim of this study was to bring into question to what extent these habitues of coffeehouses attribute these places into the gendered narrative and that they consider these places privileged for themselves during socialization. The study involved the data collected between the July and the August of 2017, and it was conducted based on interview technique, which is one of the qualitative research methods.

Keywords: Masculinity, Socialization, Siirt City Coffeehouses.

GİRİŞ

Bireyler için gündelik hayat; diğer insanlarla bir arada buldukları, toplumsal kimliklerini sergiledikleri alanlardır. Burada bireyler, müphem olanın karşısında, bilinebilir pozisyonlarda var oluşlarını garanti altına alırlar. Bu sahanın iki resmedilebilir çizgisi özel ve kamusal alandır¹. İçerisi ve dışarısi olarak tarif edebileceğimiz bu iki alan, kişilerin kim oldukları ve ne/neyi/nasıl yaptıklarıyla şekillenmektedir. Boş alanlar bu ikisi arasında bir açıklıktır. Kişiler en çok bu iki baskıcı alanın karşısında boş zaman arayıcılığıyla rahatlayıp, özgürleşmektedirler.

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi Genel Sosyoloji ve Metodoloji bilim dalında 2018 yılında tamamlanmış olan "Küreselleşmeye Direnme Mekânları: Siirt Kahvehane Kültürü" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-2094-399X, f.kanbir@siirt.edu.tr.

¹ Modern sosyolojide bu ayrım, ev ile işin ayrılmasına, toplumsal cinsiyetlere göre belirlenmiş bir geleneksel işbölümünün temeli olarak görülen yan yana bulunma durumuna göndermede bulunmaktadır (Marshall, 1999, 380). Siirt ili, bu geleneksel yapıya uygun bir kent görünümüne sahiptir. Öyle ki erkekler kamusal, kadınlar ise özel alanda çalışma faaliyetine göre organize olmuşlardır. Diğer taraftan 18. ve 19. yüzyıl Londra ve Paris kentlerinin yapısını inceleyen Richard Sennett, kamusal alanın aynı zamanda bir coğrafya olduğundan söz etmektedir. Sennett'a göre, 19. Yüzyıl öncesinde özel alanın varlığı için erken bir aşama olsa da, kamusal alan özel alanla bağlantısı içinde var olmaktadır. Kamusal alan bağlamda, toplumdaki çok geniş bir dengenin de parçasıdır (2013, 125-6). Bu denge içerisinde çocuklar, ailede, özel alanda yer almaktaydı (Sennett, 2013, 132). (Bugün bu durum Sennett'a göre, günümüzde kamusal alanın giderek önemini yitirdiği mahrem olanın dolayısıyla özel alanın önem kazanmasıyla sonuçlanmıştır (2013, 436)). Belli statü grupları arasındaki bu ayrımdan farklı olarak çalışmamızda, kamusal- özel alan arasındaki ilişki, cinsler arası kültürel bağlayıcılığın birer yol göstericisidir. Ancak Sennett'in bakış açısına benzer bir şekilde bu yol göstericilik, çocukları kamusal alan olarak tarif edebileceğimiz kahvehanelerin dışında bırakılmaktaydı. Öyle ki çalışmamız boyunca kahvehane sakinleri 18 yaşından önceki çocukların buraya gelmesini olumlu karşılamamışlardır.

Geleneksel yaşam kültürü için kahvehane büyük oranda, hiyerarşik olmayan diğer kamusal ve özel alanlardan ayrılır. Kahvehane tam anlamıyla kamusal veya özel alana dâhil olmamasıyla melez olarak tarif edilebilir. Kamusaldır çünkü belli bir bölgede yaşayanlara özgüdür; özeldir çünkü oraya sürekli giden insanlar bellidir ve bu insanlar açısından onlara özgü bir mekândır (Demren 2014, 118). Bu bakımdan çift yönlü bir okumayla gündelik hayatın dokusunu tüm yönleriyle yansıtmaktadır. Ancak bu yansıtma tüm bireyleri merkeze almaz. Bunun yerine merkeze alınanlar, geleneksel kültürde gündelik hayat ile uyumlu erkek cinsidir.

Ortaya çıkışlarından bu güne kahvehaneler, erkeklerin mekânı olarak adlandırılmaktadır. Bu mekânlarla kişiler ortaklıklar kurabilmekte, ortak temsiller geliştirerek sosyalleşmektedirler¹. İnceleyeceğimiz Siirt kentinde de kahvehaneler erkekler arası temas noktası vazifesi görmektedir. Böylelikle kimliğin edinilmesi için olduğu kadar, boş zamanlarda sosyalleşmek için de mekân sahiplenmektedir.

I. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Örnekleme

Toplumsal olan, doğal dışıdır. Ancak bu doğal dışılık, doğayla tamamen bağımsız olan ya da doğadan kökten biçimde ayrılma anlamına gelmez. Toplum doğayla kurduğu pratik uygunluk ilişkisiyle doğal olanı dönüştürür (Connell, 2017, 125-6). Doğayla toplum ilişkisine benzer bir şekilde, kişilik de toplumsal pratikle; kolektiveyle bağlantılıdır (Connell, 2017, 317). Kimmel ve Messner'e göre önceden doğuştan sahip olunan biyolojik/genetik/hormonal bir özellik olarak anılan erkeklik, ilk kez feminist kuramların sosyal bilimlere getirdiği bakış açısı sayesinde değişmiştir. Böylelikle erkekliğin kendisi de tıpkı kadınlık gibi cinsiyetlendirilmiş toplumsal ilişkilerin bir ürünü olarak her an yeniden oluşturulmakta, yavaş kabul gören bir önerme haline gelmiştir (2001, Sancar 2016, 24-5). Bu bağlamda kültürün doğa ile bir arada düşünülmesi gerektiği gibi erkeklik ve kadınlık kimlikleri de toplum ile birlikte inşa edilmektedir. Benzer bir şekilde belirli toplumsallaşma etkenleri veya failleri, cinsiyete dayalı beklentileri ve modelleri somutlaştırarak çocuğun bunları sahipleneceği ortamları hazırlamaktadır (Connell, 2017, 278). Buradan çıkabilecek bir sonuç (sadece geleneksel toplumlarda olmamakla birlikte), özellikle geleneksel değerlerin hâkim pozisyonda olduğu yapılarda, cinsiyet söyleminin sadece cinsel kimlikle bir arada değerlendirilemeyeceği yönündedir. Bir insan biyolojik anlamda eril özelliklerle doğabilir, fakat onu içerisinde yaşadığı toplumda "erkek" kılan tüm değer yargıları, algılamalar, davranışlar toplumsal ilişkiler tarafından oluşturulur (Demren, 2014, 40). Toplumsal ilişkilerin cereyan ettiği mekânlar, cinsel kimliği tanıma ve tanıtma yerleridir. Araştırmamızda ele aldığımız Siirt kent kahvehaneleri cins kimliğinin gözlemlenebilir kodlarını üzerinde taşımaktadır. Bu bakımdan kahvehaneler, sosyalleşmenin hayat boyu öğrenilen bir süreç olduğu akıldaki tutulduğunda, keşfedilen ve (yeniden) üretilen cinsiyetin sembolik kodlarını üzerinde taşırlar. Çalışmamız, cinsiyet kodlarının yaygın görünümünü üzerinde taşıyan kent kahvehanelerinin sosyal yaşamdaki etkisini ortaya koymaya amaçlamaktadır. Bu durum çalışmamızda, katılımcıların bakış açılarından açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Siirt ilinin nüfusu, 2017 yılı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 324.394'tür. Bu nüfus, 166.402 erkek ve 157.992 kadından oluşmaktadır.² Ancak birçok kent gelişmişlik özelliği olarak yoğun göç almakla nitelenirken bu oranlardan da açıkça gördüğümüz gibi, Siirt ili yoğun göç veren bir kent özelliği sergilemektedir. Siirt ilinin 2017 yılına ait aldığı göç oranı 12.163 iken verdiği göç 15.406'dır.³ Bu durum, diğer illere nazaran yaşam(a) faaliyetleri için, cazip bir kent olmadığını göstermektedir.

Siirt ilinde pek çok küçük şehirde olduğu gibi; kadınlar ev içi alanla⁴, erkekler ise kahvehanede ortaklık kurmaktadır. Siirt'in kişiler için sosyal alan yaratmak konusunda yetersizliği ve olanlarınsa ekonomik olarak zorlayıcı bulunması kentte kahvehanelerin popüler olmasını açıklamaktadır. Çalışma bu hemcins ortaklığını, erkekler açısından, nitel araştırma tekniği olan görüşme esas alınarak incelenmiştir. Bununla mekân ile sakinlerin anlam haritaları gözlemlenebilir kılınmaya çalışılmıştır. Öte yandan her kesimden insanı içine alan kahvehaneler, amaçlı örneklem ile incelenmiştir. Böylelikle cinsiyetin mekâna ve mekânın sosyalleşmeye etkisi değerlendirilmeye alınmıştır.

Siirt Belediyesi'nden edindiğimiz bilgilere göre Siirt'te; 50'si ruhsatlı, 93'ü ruhsatsız olmak üzere toplamda 143 çayhane, çay evi, çay salonu, kıraathane bulunmaktadır. Bu çalışmada Siirt merkezde

¹ Sosyalleşme, toplumun yeni üyelerinin sosyal normlar ve değerler konusunda farkındalık geliştirmesini sağlayan ve ayrı bir benlik duygusuna erişmelerine yardımcı olan, yaşam boyunca devam eden, süreç olarak tarif edilebilir (Giddens ve Sutton, 2014, 254). Bu çalışmada ise kahvehaneleri, en belirleyici sosyalleştirici etkenlerden olan, erkeklik kimliğinin keşfedildiği ve sonraki nesillere aktarıldığı ortak payda üzerinden dikkate aldık.

² <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim: 12.11.2017)

³ <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim: 12.11.2017)

⁴ Kadınları ev içi alanla ilgili gören geleneksel argümanın devamı modern dönemde bir meslek olarak inşa edilen "ev kadınlığı" 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkmıştır (Connell, 2017, 324-5). Çalışmamızı gerçekleştirdiğimiz Siirt kentinde, bu geleneksel kimlik kodları mevcudiyetini korumaktadır.

çoğunlukla cadde üzerinde en işlek olanları dikkate alınmıştır. Çalışmada 16 yaşından 66 yaşına kadar, tamamı erkek, çok sayıda katılımcı mevcuttur.

II. Cinsiyetli Boş Zaman Mekânları: "Kahve-haneler" ve Sosyalleşme

Gündelik hayat çalışma ile çalışmadan arta kalanın organize edilmesiyle şekillenmektedir. Boş zaman olgusu çalışma hayatının gevşeme ve eğlenme dünyasından zamansal ve mekânsal ayrılmasına dayanmaktadır (Lupton, 2002, 238). Bu bağlamda yoğun tempoda gerçekleştirilen çalışma faaliyetlerinin dışında oluşturulan boş alan düzenlemeleri katılımcılarına rahatlama için uygun bir alternatif sunmaktadır. Bununla kişiler sosyal düzende kendilerine ait bir alan oluştururlar. Bu alanlardan biri olan kahvehane toplumsal hayatta yeni bir örgütlü mekândır.

Kahvehanelerin ortaya çıkması yönünde gerekli ilk adım kahve içmenin yaygınlaşmasının en önemli sonucu kent, kasaba ve köylerdeki toplumsal hayatı etkilemesidir. Çünkü bu içecek, o güne kadar bilinmeyen bir mekânın, kahvehanelerin doğmasına yol açmıştır (Hattox, 1996, 67). Osmanlı Devleti'nde ilk kez kahvehane 1554'te İstanbul Tahtakale'de farklı kültürel özelliklere sahip insanların (erkeklerin) buluştukları bir noktada kurulmuştur (Evren, 1996, 8). Gündelik hayattaki düzenin yaratıldığı ve yeniden üretildiği bu mekânlar katılımcılarına, sosyalleşme için uygun bir alternatif sunmuştur (Desmet-Grégoire, 1999, 22-3). Değişimin etkisinde o tarihten bugüne farklı adlarla anılmışlardır. Diğer taraftan mekânın düzenlenmesi ve çayın mekâna yerleşmesiyle de modernleşmenin tesirinden kurtulamamışlardır. Hane özel yaşamın bir alanı iken içecek (kahve Tanzimat'la birlikte çay) ile bir araya gelerek kamusal ile özel alanın uyumu gerçekleşmiştir.

Sosyalleşme için uygun temas noktaları sağlayan bu yerler, erkekler arasında, dayanışma sağlamaktadır. Bir tür sıkıntılardan kurtulma, boşalma olarak adlandırabileceğimiz bu durum gündelik hayatta bireyler için birliktelik ağı oluşturmaktadır. Erkekler bu mekânlarla kurdukları temaslara toplumsal, meslekî ve ailevî hiyerarşilerin sınırladığı yapılar dışında bir araya gelmektedirler (Desmet-Grégoire, 1999, 21; Saraçgil, 1999, 35; Özkoçak, 2010, 33). Böylelikle içinde buldukları kısıtlayıcı evrenin dezavantajlarını ortadan kaldırarak, farklı insanlarla vakit geçirmektedirler.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne kahvehanelerin erkeklerin mekânı olarak adlandırılmasını dini, kültürel ve ekonomik gerekçeleri bulunmaktadır. İlk kahvehaneler, daha çok şehrin ticari/erkeğe ait bölgelerde yoğunlaştığı ve bu bölgelerde çalışan veya ikamet eden erkek nüfusun ihtiyacına göre şekillenmişti (Özkoçak, 2010, 20-1). Diğer taraftan Müslüman ülkelerde, kadınlar erkeklerin bulunduğu alana girmezdi. Bu açıdan kahvehane olarak anılan mekânların erkeklere ait olması tesadüf değildir. Kahvehaneler kadınlarla arasına sınır çeken erkeklerin özgürlüğüne adanmış yeni bir yaşam evreniydi (Ünver, 2004, 177). Kahvehaneler erkeklere cinsiyet rol kalıplarını öğretmektedir. Sosyal alana aktif katılım ile evlerde mekânda sosyal parçalanmışlığı gösteren selamlık kısmını ortadan kaldırarak, hem erkekler için misafir ağırlama sorununu çözmüştür hem de daha ucuz hale getirmiştir (Çağlayan, 2012, 105). Başka bir deyişle kahvehanelerle, kadınlara ait bir özel alan olan evden ayrı ve ekonomik bir kamusal alan oluşmaktadır denilebilir.

Erkekler kahvehanelerde toplumsal hayatta yaşadıkları sıkıntıları yok edip, varoluşlarını güvenli hale getirirler (Demren, 2014, 36). Kendilerine ait gelenekler üreterek de, mekânda tanımlı kimliği görülebilir kıyılar (Sökmen, 2016, 172). Bu gelenekler sadece belli bir yaş kesimi için geçerli değildir. Kahvehaneler yalnızca gençlerin rüştlerini ispat etmeleri için değil, aynı zamanda yaşlılar için de teselli mekânları özelliğini sergilemektedirler. Böylelikle geleneksel erkeklik algısının keşfine imkân tanıyarak onu sahiplenmektedirler.

İlk ortaya çıkışlarından bugüne kahvehaneler, "hemcins ortaklığının" gözle görülebilir temsillerini barındırarak, geleneksel kültürel yapıyı üzerlerinde taşımaktadırlar. Bugün küreselleşmenin artan etkisiyle hemcins ortaklığı parçalanmaktadır. Bu parçalanmanın dışında yalnızca geleneksel değer yargılarının nüfuz sahibi olduğu yerler kalmaktadır. Bu duruma benzer bir şekilde, Nurhak Polat'a göre, geleneksel alanda hâkim pozisyondaki erkekler, kadınların toplumsal hayatta görünürlüklerinin artmasıyla, kendilerine ait mekânın karşı cins tarafından ihlalinden rahatsızlık duyarak tavır geliştirmektedirler. Bu tavır, dışarıda olanlara karşı yöneltilen, bir hakkın geri alınma tehdidini içermektedir (2008, 149, 154). Sözgelimi çalışmamızın ana eksenini oluşturan Siirt kent kahvehaneleri cinsiyet ayrımının net görünümünü üzerlerinde taşımaktadır. Ancak bu durum hem içeridekilerce hem de dışarıdakilerce kabul edilmiştir. Dolayısıyla alanın mevcudiyeti, erkeklerde olduğu gibi kadınlar tarafından da kanıksanmıştır. Alanın varlığı her iki cins için de tehdit içermez. Bu bağlamda Siirt kahvehaneleri erkeklere ait yerler olmalarının yanı sıra kültürel dokunun ağırlığını da hissettirmektedirler. Siirt kenti için konuşulabilecek mozaik kent yapılanması

Siirt kent kahvehaneleri için de geçerlidir. Burada farklı kültür ve etnik kökene sahip erkekler boş zamanı paylaşmaktadırlar.

III. Siirt Kent Kahvehanelerinde Kültür

Yerleşik kabulde ev ve ev içi, özel alanın temsili yerleri olarak, kadınlara aittir.¹ Bununla kadınlar, özel alanda mahremiyet kurarlar. Oysa koca olma, oğul olma, baba olma gibi öznellik durumlarıyla erkekler ev içi alana da bağlıdır. Bununla birlikte kamusal veya ev dışının da, erkekler için ev içine karşı bir mahremiyeti vardır. Özellikle bu, erkeklerin sürekli bir araya topladıkları mekânlarda daha da yoğunlaşır. Kahvehaneler, erkek öznelliğinin (yeniden ve yeniden) inşasının sağlandığı başlıca alanlardan biridir (Demren, 2014, 5-7). Öyle ki kahvehanelerin ortaya çıkışlarından bugüne “ev”in karşısında ve yanında, “erkeklerin evi” oldukları söylenebilir (Desmet-Grégoire, 1999, 21). Bu ayrıma benzer şekilde katılımcımız söz konusu kahvehaneleri kadın cinsinin toplanma mekânlarından ayırt ederek ifade etmektedirler. Böylelikle sosyalleşmenin örgütlü mekânı olarak tarif ettiği mekânları, meşru hale getirebilmektedir:

“Şöyle diyeyim ‘erkeklerin buluşma yeri’ nasıl kadınların bazen buluşma yerleri oluyorsa erkeklerin de buluşma yerleri, oturma yeri, sohbet yeri şeklindedir.” (K4, sınıf öğretmeni, 57 yaşında).

Öte yandan evleri olan insanlar olarak söz ederek geleneksel kültürde “evin ve ailenin kutsiyeti”ne dayalı bir açıklama da yapmaktadırlar. Böylelikle, evin her ne kadar yalnızca kadınlara ait bir boş alan düzenlemesi olduğu düşünülse de, her iki cinsiyet üzerinde de kimlik konusunda yol gösterici olduğu görülmektedir:

“Anamlı kılan değer hep... Yani evleri ayrı olan arkadaşların bir araya gelmesi, buraya gelip... Burda bir araya gelmeleri... Yani normal, eskisi gibi bir evleri ziyaret edip, birbirlerine misafir olarak gitmedikleri için mecbur kahvehanelerde şey yapıyorlar. Oturup, sohbet ediyorlar.” (K48, lise öğrencisi-kahvehane çalışanı, 16 yaşında).

Geleneksel kültür, cinsiyetler arası net ayrımların mekânlarda tazeleme bulduğu ve sürekli inşa edildiği yerlerdir. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi geleneksel olarak anılan yerler sadece kahvehaneler değildir. Bunun yanı sıra ev de kahvehanenin ortaya çıkışıyla benzer zamanda, cinsiyetli tarif edilmiştir denilebilir. Her ne kadar cinsiyetlendirilmiş sosyalleşme mekânları olarak kahvelerden söz ediyor olsak da, erkek kadar kadının da geleneksel kültürde önemini olduğunu göz ardı etmemeliyiz. Katılımcılarımızdan biri bu durumun farkında olarak, geleneksel kültürü tek başına kahvehanenin tanımlayamamağını öne sürüyor:

“Yok bahsedemeyiz. Yani orda kahveler çünkü bizim bölgemizde kahveler sadece erkeklerin uğradığı bir mekândır. Sadece erkeklerde bu geleneğin temsilcisi değildir. Haliyle burda kahve kültüründe hayatın eksik yönleri çok.” (K52, öğretim görevlisi, 42 yaşında).

Diğer taraftan katılımcılarımız, erkek olma deneyimini mekânla ilişkili hale getirerek, bu kültüre akrabalar ve yakın arkadaşlar arayıcılığıyla dâhil olmuşlardır. Erkekler samimiyetin bir getirisi olarak gördükleri mekânı bilinçli bir tercihin ürünü olarak tarif etmektedirler. Özellikle “büyümek” konusunda yaptıkları tarif ile kahvehanelerin belirli bir olgunluk çağının ürünü olduğunu söylemektedirler. Bu durum, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, mekânın keşfi ile farkına varılan ve aktif katılımı (yeniden inşa) tamamlanan bir süreçtir:

“Diyebiliriz aslında... Yani onlardan öğrenmişiz biz kahvehanelerde oturmayı. Yani kendi başımıza şahsen ben yani arkadaş olmasaydı o da tabi diğer arkadaşlarla falan öyle uzaklaş... Nasıl diyeyim ya? (Bir süre düşünüyor) Hani hep birlikte gelip, oturup, sohbet edebileceğimiz yerlerdir yani işte. Onlar da babalarından biz de babalarımızdan öğrenip, gelip oturuyoruz işte. Muhabbet ediyoruz. Hani önceden görmüşüz onların gelip, burada oturup, oyun oynadığını. Muhabbet falan ettiğini, sohbet ettiğini... O yüzden biz de tercih ediyoruz.” (K32, esnaf, 24 yaşında).

“Tabi, tabi illaki... Bizim için, biz değişim gibi en başta dedim. Babalarımız, dedelerimiz, amcalarımız, büyüklerimiz hep böyle kahvehanelerde zaman geçirmişlerdi. Biz de hani illa bir etkisi vardır bizde yani bu durumu tercih etmemizde. Çünkü onlar seçmeseydi biz seçer miydik bilmiyorum ama. Bizde yani büyük bir etkisi vardır yani. Çünkü onlar da zamanında böyle yani insan ne kadar da istemezse bile babasına, abisine, amcasını küçük yaştan bir özenir, şey olur ya. Onda bir etkisi vardır. Mesela insan kendini büyümüş gibi hissettiği anda hadi bizde kahvede oturalım artık bizde arkadaşlarla artık büyüdük, genç insanlar olduk. Hadi bi muhabbet edelim, bir çay içelim. Boş zamanlarımızı bizde orda geçirelim. Babalarımızın, dedelerimizin takıldığı mekânda falan... Bir etkisi vardır geleneksel şeyin.” (K33, satış elemanı, 24 yaşında).

¹ Bu durum, geleneksel kültürde kadın ve erkek cinslerinin mekânlarının ayrışması, Osmanlı Devleti'nde ilk olarak hamam ve kahvehane imgesinde net bir görünüm kazanmıştır. Hamam kadınlar, kahvehane ise erkekler için toplanma mekânları özelliğini sergilemektedir (Işın, 2014). Ancak bu durum zamanla, ev ve kahvehane arasında net bir görünüm sergilemiştir.

Boş zamanlar, eğlencenin yanında gündelik hayatın olağan faaliyetleriyle de bir arada düşünülmelidir. Gündelik hayatın planlanması konusundaki çeşitli kararlar ve örgütlü faaliyetler, bir tür danışma meclisi olarak gördükleri bu mekânlarda sürdürülmektedir:

"Yani valla biz babadan, dededen öyle gördük. Boş vakitlerimizi genelde kahvehanelerde değerlendiriyoruz. Arkadaş ortamı genelde kahvelerde biz bulmuşuz. Arkadaşları çağırıyoruz. Oyun moyun olsun bu tür şeyler veyahut bi etkinliğimizi ayarlarsak kahvede ayarlıyoruz ondan sonra uygulamaya geçiriyoruz. Toplantılarımızı falan hep buralarda, bu tür yerlerde yapıyoruz." (K37, satış elemanı, 38 yaşında).

Kahvehanelerin erkeklerin yaşantısında en temel özelliği, sosyalleşmenin araçları vazifesi görmeleridir. Bununla bireylerin, diğerleriyle bir araya gelerek sosyalliklerini garanti altına aldıkları söylenebilir. Siirt'te kahvehanelerinin yoğun talep görmesini belirleyen birtakım etkenler mevcuttur: İşsizlik¹, iklim koşulları (yazın sıcaktan, kışın soğuktan korunma) ve alternatifsizliktir. Bu sorunlardan uzaklaşabilmenin yolu olarak hemcins ortaklığının geliştiği söylenebilir. Dolayısıyla katılımcılar olumsuz birtakım özelliklerin karşısında, pozitif bir çabayla kahvehanelerde varlık göstermektedirler. Bununla günlük hayatın monotonluğunu başka bir monoton aracı ile telafi ettikleri söylenebilir:

"... Yani kahve dediğin zaman bu bölge için konuşuyoruz. İnsanların bir nevi bir sosyal aktivitesi haline gelmiş, insanlar işini bitirdikten sonra ya da işini bitirdikten sonra gelip, oturur çayını içer, sohbet eder, zamanı geçirir. Sonra evine gider. Yani böyle bir nevi sosyal aktivite haline gelmiş bir şey..." (K34, tekstil elemanı, 27 yaşında).

"Yani bir defa sosyalleşme en üst düzeyde oluyor. Mesela ben burada iki sene oldu geleli. Buradakilerin yüzde seksenini selamlaşırım, tanışırım. Ne yaparım, sohbet ederim. Birileri bir şey sormak ister, gelip bana sorar. Ben birilerine bir şey sormak isterim, sorarım. Yani şey var. Acayip bir sosyalleşme var. Yani nedir? Çünkü çok değişik meslek grupları geliyor yan yana. Esnafından tutun, doktorundan tutun aklınıza gelen..." (K12, astsubay, 40 yaşında).

"Sosyal alandır. (Nasıl bir sosyal alan, biraz açar mısınız diye sorulduğunda) Yani sosyal alandan kastım... İşte insanların boş zamanlarını geçirdiği... Alan yani sosyal bir alan..." (K13, yüksek lisans öğrencisi, 25 yaşında).

"Bir nevi kahvehane yani şöyle pozitif yönden şudur. İnsanları biraz sosyalleştirir. Bazı şeyler paylaşıldığı zaman insanlar daha, kendilerini daha iyi hisseder, daha iyi kendilerine değer atfederler. O manada gerek geçmişte gerek günümüzdeki paylaşımları vardır yani. Yani kahvehane güzel bir şekilde değerlendirildiği zaman insanın yaşayışına olan etkisi bence pozitifdir. Ama oyunla veya atıyorum kötü alış... Atıyorum bir sigara dumanından sen kahvehaneye gidiyorsan sadece sigara dumanından etkilenmek için veya sigaraya o dumana maruz olmak için, sadece onun için oraya gidiyorsan, sadece o dumani teneffüs etmek için orda bulunuyorsan... Bu zarardan başka bir şey değil... Ama burada farklı insanlar var. Farklı kültürden insanlar var. Farklı... Yani her bir birey ayrı bir dünyadır. Bu paylaşımlar insana değer katıyor yani. Bu şekilde olduğu zaman pozitif yönü de insanın sosyalleşmesi için ben değerli buluyorum. İnsanlar farklı bakış açılarını ele alıyorlar. Farklı duygulara sahip oluyorlar. Çünkü acılar veya güzellikler paylaşıldıkça güzel, güzel şeyler olur. Yani acılar paylaşıldıkça azalır. Güzel olan şeyler de paylaşıldıkça güzelleşir. Yani daha çok faydalı şeyler ortaya çıkar. Bir de insanın psikolojisi yönünden de olumlu etkileri olur yani. İnsan kendini böyle daha iyi, hele hele günümüzde insanların böyle yalnızlaştığı dönemde bir insanın bir arkadaş bulup burada oturması, bu yönden kahvehaneleri değerli buluyorum. Boş geçmesin manasında diyorum. Yani dediğim gibi gidip o sigara dumanı sadece teneffüs etmek için veya bir maç izliyorsun sonra git eve o manada değil. Ama gelip burada bir arkadaşıyla güzel şeyler paylaşabiliyorsa ve bu senin yaşamına da bir değer katıyorsa... Bu manada kahvehaneleri güzel buluyorum." (K19, Engelliler öğretmeni, 35 yaşında).

Kültürün yaşatılmasında da kahvehanelerin önemli bir yeri vardır. Bunlardan birkaçı katılımcımız tarafından öne sürülen hemşehrilik, misafirperverlik, arkadaşlık, dostluk gibi toplum tarafından yüceltilen değerlerdir:

"Burdaki biz kendi aramızdaki dedim ya hemşehrilerimizle kendi kültürümüzü yaşamaya çalışıyoruz, yaşatmaya çalışıyoruz. Hani gerek misafirperverlik olsun, gerek arkadaşlık olsun, dostluk olsun bunları hep bi arada yaşatmaya devam ediyoruz kahvehanelerde. Şeyimiz, etkinliğimiz budur." (K41, emekli, 53 yaşında).

Erkekler kahvede, iyi günde ve kötü günde sürdürülen birliktelikleri, sosyalleşmenin vazgeçilmez koşulları olarak önelemektedir:

"Şimdi şu şekilde olabilir. Mesela mahalle kahvesi dediğimizde mahalle kahvesine giden, devam eden bir kişi eğer devamlı gelen bir arkadaşı gelmiyorsa... Arkadaşının niçin gelmediğini araştırır. Hastaysa belki kahvedeki insanların büyük bölümüyle gider. O daha önce birlikte oturmuş olduğu kişiyi ziyaret eder ki bu da toplumumuzun,

¹ Serpil Sancar Türkiye'de dünyada oluşumuna benzer şekilde, erkekliği inşa eden önemli bir kurucu unsur olarak çalışmanın önemine dikkat çekmektedir. Çalışma bir kurucu unsur olarak erkekliği yaratmakta; erkeklik kaybının önüne geçmektedir (2016: 58-59). Siirt kentinde bu eksikliği ya da bunalımı giderici ara form olarak kahvehanelerin varlığı sağaltıcıdır. Öyle ki kadına ait olan hanenin karşısında, işsiz erkek başka bir kamusal-mahrem alanda (kahve-hane) kendisine yer bulmaktadır.

kültürümüzün bir değer ölçüsüdür. Ve gider o gün kahveye gitmeyen veyahutta bir haftadır, uzun süredir kahveye devam etmeyen kişinin, kişini araştırırlar. Hasta ise hasta, evdeyse eve, hastaysa hastanede, hastaneye gitme imkânları da gitme imkânları da vardır, gitme durumları da olur. Şimdi cemaatleşmenin, zaten bu da bi kahve cemaati diyebiliriz. Mesela camilerde bile, camilerin, cemaatin büyük bir özelliği şu... Özellikle mahalle bugün Ahmet Amca gelmedi kahveye için diyelim, cami için diyelim. Ahmet Amca niçin gelmedi? Devamlı, devamlı gelen bir kişi için söylüyorum. İşte hasta... Hemen o cami cemaati veyahutta kahve cemaati diyelim, hastayı ziyaret etmeye giderler. Bu da kültürümüzün en güzel örneklerinden birisi... Hasta ziyareti..." (K51, öğretim üyesi, 66 yaşında).

Sadece yakınlık kurulabilen yerler değil aynı zamanda toplumsal yaşamdaki pek çok sıkıntıdan uzaksama yerleri olarak kahvehaneler alınabilir. Bununla kişiler, gündelik yaşamın baskıcı doğasından ayrı bir boşalma sağlayabilmektedirler. Yaşamsal zorunluluklardan kurtulmaya yarayan "kısmi özgürlük durakları" olarak tarif edebileceğimiz bu mekânlarda, kişi yakın çevresiyle kurduğu ilişkilerle sosyalleşmenin yanında uzaksama ihtiyacını da karşılamaktadır. Böylelikle kahvehaneler, bireylere zorunlu birliklilikler ve işlerden kurtulma imkânı sağlayarak, yakınsama kadar uzaksama ihtiyaçları için de avantaj sağlamaktadır:

"Yani eskiden benim bildiğim kadarıyla şöyle, insanların ortak buluşma noktasıydı kahvehaneler. Ortak bi, bir şeyler yapmanın, bir şeyleri paylaşmanın bir yeriydi. Ama şimdiki kahvehanelerin durumuna baktığımız zaman, insanların hani eskiden oyunlar da yapıldı. Şeyler de yapıldı. Ama şimdi insanların, kahvehaneler eskiden ortak, ortaklaşa kullanılacak bir yerdi. Herkesin buluşma noktasıydı. Ama şimdi kahvehanelere baktığımız zaman uzaklaşma noktası olarak görüyorum ben. Hani bir insanın dert mi diyeyim artık, iş tasası mı diyeyim... İnsanların uzakma, uzak kalma noktalarıdır. Yani farklılaşan kısmı, eskiden birlik-beraberliği temsil eden bir şeydi. Yakınlığın şeyiydi, simgesi idi. Ama şimdiki kahvehaneler kültürüne baktığımız zaman da, bi uzaklaşma şeyini görüyorum ben." (K38, proje koordinatörü, 25 yaşında).

"İnsanların bir şeylerden uzaklaşmaya çalıştığı bir yer olarak... Yani bi türlü türlü sıkıntılardan uzaklaşmaya kendilerini, kendilerine daha rahat bir ortam sağlamak için gelinen bir ortamdır. Yani arkadaşlık ilişkilerini pekiştiren bir ortam..." (K38, proje koordinatörü, 25 yaşında).

Kahvehaneler farklı kesimlerden insanların bir araya gelerek geçici olarak sınırlandırılmış baskıcı kültürel doğanın karşısında durmaktadırlar. Katılımcılar, toplumda yaygın bir şekilde kabul gördüğü düşünülen olumsuz değerler karşısında kahvehaneleri konumlandırıyorlar. Bu bağlamda katılımcılar, yerleşik kabulleri ortadan kaldırıyorlar. Aşağıdaki katılımcılarımız entelektüel muhabbetlerin yapıldığı, sosyalleşmenin en üst düzeyde yaşandığı mekânlar olarak kahveyi öne çıkarmaktadırlar. Böylece temas halinde olma, farklı insanlarla bir araya gelmenin olasılığı bu kahvehanelerin olumlu bir özelliği olarak karşımıza çıkıyor:

"Kahvehane o kadar da aslında kötümsecek yerler de değil. Şimdi kahvehane dediğimde sanki şöyle bir alt kültür akla geliyor. Alt kültür insanların takıldığı bir mekân olarak akla geliyor. Aslında öyle de değil. Çok güzel sohbetlerin yapılabildiği, çok güzel entelektüel muhabbetlerin yapılabildiği bir mekân da olabiliyor. Hani sırf taburede oturuyorsun ya da diğeri koltukta oturuyor o farklı kılmıyor koltukta oturanı tabi. Bazen burda bu sandalyenin üzerinde de ülkenin gerçekliklerini ya da dünyanın gerçekliklerini ya da entelektüel bir muhabbet yapabilirsin. Kahvehane o kadar da boş insanların takıldığı yerler değil... Yani şimdi sizin çalışmanız bunun üzerinedir büyük ihtimal. Boş gezen, işsiz, kahvehanelerin fazlalığı, evet kahvehanelerin fazlalığı, bölge insanındaki işsizlik belki onun içindir. Ama ben o kadar da yani kahvehanelere takılan insanların boş olmadığını düşünüyorum. Herkes için değil tabi. Mesela bakın görüyorsun beş tane öğretmen burada takılıyor, biz burada takılıyor. Andera'da da gidiyoruz. Mesela Life Point'e de takılıyor. Mado'da da oturuyoruz. Şehr-i Saray'da da oturuyoruz. (Peki onlardan farkı ne ki şu an buradasınız diye sorduğumuzda) Ya şimdi onlardan farkı ne? Ya şimdi orda çeşitlilik... Mesela farklı nedir biz... Ben kendim için söyleyeyim. Ben her zaman geliyorum burda bir tanıdık bulabiliyorum. Oturup muhabbet edebiliyorum. Ama mesela bir kafede bunu yapamıyorum mesela. Tek başıma oturmayı da sevmiyorum." (K3, Türkçe öğretmeni, 35 yaşında).

"Kahve kültürü şüphesiz yani insanların şöyle algılayabileceği bir yer değil... Ya işte herkes cahildir, işsiz güçsüz olan herkes burada oturuyor. Öyle değil, ben öyle görmüyorum. Son derece kendini bilen, son derece bir düzey yakalamış olan insanlar da gelip buralarda oturuyorlar. Ve bu oturulan ortamlarda da işte dünya meseleleri konuşuluyor. Diğer farklı şeyler de konuşulur, yerel şeyler de konuşuluyor. İşte örf adetten bahsediliyor. Kültürel şeylerden bahsediliyor. Öyle yani..." (K28, emekli, 53 yaşında).

Kahvenin gerekli koşul olarak bireysel yaşantılarda yer alması, geleneksel ihtiyaçların bir getirisi. Kahve nesiller arasında bağ kurduğu kadar, sonraki nesillere de değişen kodlarla da olsa aktarılmaktadır; ancak yok olmamaktadır. Katılımcılarımız değişimi kabul etmekle beraber, olumlu birtakım çağrışımları göz ardı etmemektedirler:

"Devamlılığı aslında tüm kültürel, geleneksel değerler gibi bir ihtiyaçtır. Çünkü bu kişinin genetiğinde nasıl ki hastalıklar genetik geçişliyse, aslında davranışlar da genetik geçişlidir ve davranış kalıplarını oluşturan da geleneksel değerlerdir. Anlatabiliyor muyum? Mesela aynı, tek yumurta ikizlerini birini buraya bırakın. Birini Amerika noktasına bırakın. Birtakım mimikleri, mizaçları, yaşam bakış açıları birbirine benzer. O benzerliği yaratmazsa genetik geçişlilik kültürel değerlerimizdir. Onları bir noktada bir araya getirir. O devamlılığı sağlayan da kişinin varlık nedenleridir." (K11, çocuk doktoru, 36 yaşında).

"Kahvehaneler hep hayatımızda vardı Siirt gibi bi yerde. Ya geçmişte de vardı. Gelecekte de olacak... Geleneksel...(Peki bu olumlu mu dediğimizde) Bence olumlu... Yani insanların tek bi paylaştığı yerler kahvehaneler oldu. Başka bir yerde birşey paylaşamıyorsunuz ki... Parti binalarında mı paylaşsın insanlar, nerede paylaşsın? (Güliyor) Gelip burda rahat rahat paylaşıyorlar." (K36, diş doktoru, 34 yaşında).

Aşağıdaki katılımcımızın tanıdık yüzlerle bir araya geldiği dostluk, ahbablık kurduğu bununla kendisi ve içinde yaşadığı kültür için geleneksel güvenlik bariyeri oluşturduğunun farkındadır. Bunu bir tür değer olarak adlandırarak, "bizim" kelimesine sığdırdığı kavramlarla tamamlamaktadır:

"Dediğim gibi değer olarak çok bir değeri olduğunu düşünmüyorum açıkçası. Ama şunu söyleyim, şunu söyleyebilirim. Dediğim gibi sadece arkadaş ortamı, genelde tanıdık yüzler, kendimi biraz daha rahat hissettiğim bir yer. Çevredeki esnaflarla da göz aşinalığımız var. Zaten mekân, muhit bizim mekânımız, bizim muhitimiz. Örneğin şu By İstanbul dediğim yer 25-30 senelik bir işletme her ne kadar birkaç kere isim değiştirdiyse de. Şu hemen karşıda İstikbal Mobilya var. Uzaktan akraba da olsa bi ahbablığımız, muhabbetimiz olan bir yer. Yani burda kendimi bir nevi biraz daha herhangi bir yere oranla biraz daha güvende hissettiğimi söyleyebilirim yani. Değer olarak eğer değer buysa, ben bu şekilde düşünürüm yani. Değer bu şekilde düşünürüm yani." (K5, memur, 49 yaşında) Başka bir katılımcı da yukarıda söylenenlere ek olarak burayı paylaştıkları insanları ağabeylerimiz, ahbablarımız ve ailemiz olarak tarif ederek sahipleniyor: "Burası bizim hepsi değerli ağabeylerimizdir. Yani buraya gelen abilerimiz kendilerini bilen insanlarımız, çok değerli abilerimizdirler. Burada gelen kahve ortamındaki herkes, burada biz bi bi aile olmuşuz yani... Buraya gelen ahbab(?)..." (K8, taşeron işçi, 36 yaşında).

SONUÇ

Geleneksel kültür, mekânlarda, cinsiyet ayrımlarının net görünümünü üzerlerinde taşımaktadır. İlk ortaya çıkışlarından itibaren kahvehaneler, evin karşısında ve yanında yeni bir alternatif saha yaratarak kadımla erkeğe aynı kültürel sistemde yaşam olanağı tanımıştır. Bu sistemde kadınlar evi, erkekler kahvehaneyi sahiplenerek bu kültüre dâhil olmuşlardır. Çalışmamız açısından bu durum, heteronormatif cinsiyet tipleşmelerinin belirgin hale getirildiği bir görünüm sergilemektedir. Erkekler buraları yakın çevrelerinden öğrenerek, ergenlik çağlarından itibaren hem cinsiyet kimliklerini keşfetmişler hem de kendilerinden sonra gelenlere aktarmışlardır. Bu bakımdan çalışmamızın ortaya çıkardığı bir sonuç erkeğin, öğretilen bir kimlik olarak, mekânda oluşturulduğu ve aktarıldığı yönündedir.

Öte yandan alternatifsizlik, farklı olanın görülmesini olası kılmamaktadır. Bu konu açık bir şekilde kişilerde, onların organize edilmiş faaliyetlerinde görülmektedir. Başka bir deyişle Siirt'te günlük pratikler geleneksel kültürün (içerinin) bakış açısıyla uyumludur. İhtiyaç temelinde gerçekleşen zorunlu birliktelik, kahvehanelerde sosyalleşmenin sağladığı avantajların tamamlayıcısıdır. Bu bağlamda çalışmamızın ortaya çıkardığı bir diğer sonuç, bugün olduğu gibi gelecekte de katılımcılarımızın, ihtiyaçların getirisi olarak gördükleri mekânı ve mekândaki aidiyeti paylaşmak konusunda bir hayli istekli olduğu yönündedir. Başka bir deyişle kahvehane sakinleri, gündelik hayatın monotonluğu bir başka monoton faaliyetle eksiltme yoluna girmişlerdir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Connell, R. W. (2017). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. (3. Basım), Çev: C. Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çağlayan, Savaş (2012). *Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 29, s.95-110.
- Demren, Çağdaş (2014). *Kahvehane Erkekliği: "Ankara'da Bir Gecekondu Mahallesi Örneği"*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Desmet-Grégoire, H. "Giriş" (1999). H. Desmet-Grégoire, F. Georgeon (Ed.), *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, (ss. 13-25), Çev: M. Atik, E. Özdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, A., Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. Çev: A. Esgin, Ankara: Phoenix Yayınları.
- <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi: 12.11.2017).
- İşin, Ekrem (2014). *İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*. (5. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lupton, Deborah (2002). *Duygusal Yaşantı: Sosyo-Kültürel Bir İnceleme*. Çev: M. Cemal, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev: O. Akınhay, D. Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özkoçak, Selma A. (2010). *Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri*. (2. Basım), Ed: Ahmet Yaşar, *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*. İstanbul: Kitap Yayınevi. s.17-35.
- Polat, Nurhak (2008). "Cinsiyet ve Mekân: Erkek Kahveleri", *Toplum ve Bilim*, Sayı:112, s.147-157.
- Sancar, Serpil (2009). *Erkeklik: İmkânsız İktidar (Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler)*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Saraçgil, Ayşe (1999). "Kahve'nin İstanbul'a Girişi (16. ve 17. Yüzyıllar)". Ed: H. Desmet-Grégoire, F. Georgeon, *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. Çev: M. Atik, E. Özdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 27-41.
- Sennett, Richard (2013). *Kamusal Alanın Çöküşü*, (4. Basım), Çev: S. Durak, A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ünver, Süheyl (2004). *Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Safarım Kırathanesi*. Haz: F. Tıgıl, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s.176-184.